Czerwonka-Wajda, Zuzanna

**Lang, gesloten of gespannen? : terminologie voor het beschrijven van Nederlandse klinkers vanuit articulatorisch en vergelijkend perspectief**

*Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik.* 2024, vol. 38, iss. 2, pp. 7-21

ISSN 1803-7380 (print); ISSN 2336-4408 (online)

Stable URL (DOI): https://doi.org/10.5817/BBGN2024-2-2
Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81824
License: CC BY-SA 4.0 International
Access Date: 11. 04. 2025
Version: 20250403

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts,
Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

Brünner Beiträge zur **Germanistik und Nordistik** 38 / 2024 / **2**
https://doi.org/10.5817/BBGN2024-2-2

# Lang, gesloten of gespannen? Terminologie voor het beschrijven van Nederlandse klinkers vanuit articulatorisch en vergelijkend perspectief

## Long, closed or tense? Terminology used to describe Dutch vowels from an articulatory and comparative perspective

Zuzanna Czerwonka-Wajda

**Abstract**

The purpose of this paper is to analyze the terminology used to describe Dutch vowels in selected literature in four languages: Dutch, Polish, German and English. The starting point will be the seven articulatory features of this group of speech sounds – we will try to determine how accurately those terms reflect the course of articulation of vowels in the given languages. In doing so, we will discuss, among other things, the terms such as long, closed and tense vowel. Due to the multilingual nature of the corpus, the second aspect of the phonetic terminology used to describe vowels will be the comparative aspect. We will try to determine whether the terms used in the various languages are international in nature and can be considered equivalents, or whether we may be dealing with different interpretive traditions that make finding equivalents difficult.

**Keywords**

terminology, phonetics, vowel, articulation, Dutch, English, German, Polish

## 1 Inleiding

Fonetiek zou, net als alle andere taalkundige disciplines, in de loop der jaren een eigen terminologie moeten hebben ontwikkeld, waarvan het gebruik zou moeten zorgen voor een efficiënte en kwalitatieve communicatie met betrekking tot onderwerpen die binnen de discipline van belang zijn. Een bewijs dat dit (ten minste gedeeltelijk) wel is gebeurd, is het bestaan van specialistische woordenboeken en compendia van fonetische terminologie (Bose et al. 2016, Trask 1996). De vraag die hier opkomt is toch echter in hoeverre bovenstaande aanname in de praktijk werkt. In theorie zou dit mogelijk moeten zijn in het geval van fonetische terminologie voor de beschrijving van klanken, aangezien articulatorische fonetiek een van de disciplines van de taalkunde is die nauw verbonden is met de natuurwetenschappen: enerzijds hebben we een biologische basis in de vorm van het articulatieapparaat en anderzijds zijn de klanken die dat apparaat produceert echte en fysiek meetbare eenheden. Toch weten we uit ervaring dat terminologie in de taalkunde vaak afhankelijk is van het gezichtspunt dat wordt gekozen (Danielewiczowa 2018: 14) en en van hoe de termen worden geïnterpreteerd (Jankowska 2020: 207). Vooral in een meertalige context zijn er dus moeilijkheden te verwachten.

De inspiratie voor het ontstaan van deze bijdrage kwam vooral uit eigen ervaringen met betrekking tot het gebruik van terminologie in de didactische context, waarbij een van de gesprekspartners een student is – dus niet een specialist. Specifiek kan dit bijvoorbeeld een eerstejaars student zijn die deelneemt aan colleges praktische fonetiek, waarin hij of zij min of meer actief in contact komt met fonetische terminologie. Deze didactische context is tegelijkertijd vaak meertalig, want er wordt bijvoorbeeld tussen de moedertaal van de studenten en de vreemde taal geswitcht of de vreemde taal wordt vergeleken met andere vreemde talen die de student al kent. Om het onderzoeksgebied te beperken, zal deze bijdrage zich dus richten op dit relatief kleine, maar niettemin zeer vruchtbare veld, namelijk de fonetische terminologie die gebruikt wordt om Nederlandse klinkers te beschrijven. Daarbij gaan wij kijken naar termen in uitgekozen bronnen in vier talen: Nederlands, Engels, Duits en Pools.

Het uitgangspunt voor de analyse zullen de zeven articulatorische kenmerken van klinkers vormen en vervolgens zal de beschrijving en de erin gebruikte terminologie in uitgekozen bronnen onderzocht worden. Op basis van de resultaten van de analyse proberen we enkele vragen te beantwoorden, beginnend met de vraag of de fonetiek op het gebied van klinkerarticulatie inderdaad een eigen terminologie heeft uitgewerkt. Ten tweede gaan wij kijken naar hoe kwalitatief de terminologie die in de articulatiebeschrijvingen van klinkers wordt gebruikt, eigenlijk is. Als kwaliteitsindicator nemen we ten eerste of de termen die met elk kenmerk worden geassocieerd, het verloop van de articulatiefase in kwestie nauwkeurig weergeven, en ten tweede of de termen aan regels van het vormen van goede terminologie voldoen (bv. ondubbelzinnigheidsprincipe). Het derde aspect van de articulatorische terminologie dat in de analyse wordt aangesproken, is het vergelijkende aspect. We zullen hier proberen antwoord te geven op de vraag of de termen die in de verschillende talen (Pools, Nederlands, Duits, Engels) worden gebruikt een internationaal karakter hebben en als equivalenten kunnen worden beschouwd, of

dat we te maken hebben met verschillende interpretatieve tradities die het vinden van equivalenten bemoeilijken. Ten slotte komen we op het didactische aspect terug door de vraag te beantwoorden hoe de resultaten van de analyse zich laten vertalen naar de realiteit van de uitspraaktraining binnen hoger onderwijs en NVT.

## 2 Articulatorische beschrijving van klinkers

Beginnend moeten we erop wijzen dat articulatorische beschrijving naar de specifieke instellingen van de articulatorische organen verwijst die kenmerkend zijn voor een bepaalde klinker, in tegenstelling tot fonologische beschrijving, die gebaseerd is op de zgn. distinctieve kenmerken. Dit onderscheid is belangrijk omdat articulatorische kenmerken universeel zijn, dus taalonafhankelijk, terwijl distinctieve kenmerken een taalspecifiek karakter hebben. Daarom kan het aantal distinctieve kenmerken tussen talen variëren: bijvoorbeeld in het Pools zijn er vier distinctieve kenmerken van de klinkers en in het Nederlands – vijf. Om die reden vergemakkelijkt het baseren van de beschrijving op articulatorische kenmerken het maken van corresponderende beschrijvingen, wat vooral belangrijk is in de context van cross-lingud'stische vergelijkingen (Czerwonka-Wajda 2022: 49).

Om een articulatorische beschrijving van klinkers als volledig te kunnen beschouwen, moet rekening worden gehouden met de meerdere parameters, waarvan sommige in chronologische volgorde worden gerealiseerd en andere gedurende de hele articulatie van een bepaalde klinkers. Tot de chronologisch gerealiseerde articulatorische kenmerken behoren:

a) Richting van de luchtstroom tijdens articulatie
   In dit opzicht worden klanken over het algemeen onderverdeeld in expiratorisch en inspiratorisch. In het eerste geval wordt de luchtstroom die uit de longen naar buiten ontwijkt gemodificeerd door de positie van de articulatieorganen en in het tweede – d.e luchtstroom die pas richting de longen beweegt. Bij normaal verloop van de articulatie (geen problemen met articulatieapparaat, geen articulatie tijdens huilen, etc.) zijn klinkers expiratorisch.
b) Stemhebbendheid
   In dit opzicht worden klanken over het algemeen onderverdeeld in stemhebbend (stembanden trillen tijdens de articulatie) en stemloos (stembanden trillen niet tijdens de articulatie). Bij normaal verloop van de articulatie (geen problemen met articulatieapparaat, geen fluisteren, etc.) zijn klinkers stemhebbend.
c) Oraliteit/nasaliteit
   In dit opzicht worden klanken over het algemeen onderverdeeld in oraal (zacht gehemelte en huig in opgeheven positie, luchtstroom gaat in zijn geheel door de mondholte naar buiten) en nasaal (zacht gehemelte en huig in verlaagde positie, luchtstroom gaat deels door de neusholte en deels door de mondholte naar buiten). De meeste klinkers zijn oraal, maar er zijn ook talen met nasale klinkers (bv. het Frans).
d) Dorsaliteit

Dit articulatorisch kenmerk is van veel belang voor de articulatie van de klinkers: de luchtstroom die in de mondholte komt, wordt gemodificeerd door de activiteit van het bepaalde deel van het dorsum (tongrug), het pre-, medio- of postdorsum, dat richting het gehemelte bewogen zal worden. Op basis daarvan worden de klinkers over het algemeen in drie grote groepen onderverdeeld: voor-, medio- en achterklinkers.

e) Hoogte
De luchtstroom in de mondholte wordt verder gemodificeerd door de verticale positie van het deel van het dorsum dat actief is bij de articulatie van een bepaalde klinker. Afhankelijk van hoe hoog het bepaalde deel van het dorsum naar boven gaat, kunnen over het algemeen hoge, middelhoge en lage klinkers worden onderscheiden.

f) Positie van de lippen
Voordat de lucht de mondholte verlaat, wordt ze nog gemodificeerd door de positie van de lippen, die eigenlijk direct voortkomt uit de positie van de mondhoeken. Er zijn over het algemeen drie posities van de lippen mogelijk: als de mondhoeken dicht(er) bij elkaar zijn, hebben we te maken met geronde lippen (en de klinker wordt dan gerond genoemd). Als de de mondhoeken ver(der) van elkaar zijn, hebben we te maken met gespreide lippen (en de klinker wordt dan gespreid of niet gerond genoemd). De laatste positie is de zgn. neutrale positie, waarbij de mondhoeken niet worden bewegen (de klinker wordt dan noch gerond, noch gespreid of neutraal genoemd).

De laatste twee kenmerken – namelijk de spanning en de duur van de klinker – breken het chronologische schema van het verloop van de articulatie dat we tot nu toe hebben behandeld. Ze worden namelijk gedurende het hele proces van klinkerproductie gerealiseerd. Derhalve wordt in de vakliteratuur vaak een verband gelegd tussen die twee kenmerken, d.w.z. een langere articulatietijd wordt geassocieerd met meer spanning en een kortere articulatietijd – met minder spanning (waarbij dit slechts als een tendens mag worden beschouwd en niet als een regel, want er zijn ook gespannen en korte klinkers en onbeklemtoonde en lange klinkers). Sommige bronnen kiezen er echter voor om klinkers alleen te karakteriseren in termen van één kenmerk, namelijk duur. Uit articulatorisch perspectief is het niet gepast omdat, ten eerste, de duur van een klinker sterk afhankelijk is van het spreektempo en ten tweede, omdat het simpelweg verlengen van de articulatietijd niet genoeg is om de klinker de juiste klank te geven (bijvoorbeeld het verlengen van [ɛ] zal er geen gespannen [e] van maken). Daarom worden beide kenmerken in het volgende apart behandeld.

g) Spanning
Dit articulatorisch kenmerk is het resultaat van het spannen van de spieren die verantwoordelijk zijn voor de positie van de articulatieorganen, gespannen zijn tijdens de productie van een bepaalde klinker. Als de spieren (meer) gespannen raken, dan is er sprake van gespannen klinkers en als er geen (of nauwelijks) spanning is, dan hebben we te maken met niet gespannen klinkers. Deze indeling is in sommige talen (bv. Engels, Duits) in die zin van belang, dat spanning een distinctief kenmerk

is, d.w.z. klinkers vormen paren ten opzichte van spanning (bv. gespannen [i] vs. niet gespannen [ɪ], gespannen [o] vs. niet gespannen [ɔ], etc.)

h) Lengte
Het laatste articulatorische kenmerk van klinkers is verbonden met de tijd waarvoor een bepaalde articulatiepositie moet worden aangehouden om een bepaalde klinker te produceren. Traditioneel wordt in dat opzicht tussen lange en korte klinkers onderscheiden, waarbij deze tweedeling in sommige talen (bv. Tsjechisch) in die zin van belang is, dat duur ook een distinctief kenmerk is, d.w.z. klinkers vormen paren ten opzichte van kortere of langere articulatietijd (bv. korte [a] vs. lange [a:]). Maar toch zijn er geen van boven opgelegde meetwaarden: realistisch gezien moet men in de uitspraak van een bepaalde spreker langer en korter uitgesproken klinkers kunnen herkennen.

## 3 Terminologie voor de articulatorische beschrijving van de Nederlandse klinkers – analyse van het materiaal

Alvorens over te gaan naar de analyse van de terminologie is het ten eerste nodig om te vermelden uit welke bronnen de geanalyseerde termen afkomstig zullen zijn. Vanwege de beperkte publicatieruimte is het aantal bronnen teruggebracht tot twee per taal, waarbij één publicatie een zogenaamde 'klassieker' is voor de betreffende talencombinatie. De andere publicatie is ofwel een recente publicatie ofwel een publicatie die gebruikt wordt in een didactische context, d.w.z. bij het werken met studenten in een bepaald land. Er wordt er ook voor gezorgd dat de bronnen voornamelijk terminologie onthouden die gebruikt wordt in articulatorische – in plaats van fonologische – context. Daarom wordt in het geval van „Fonologie van het Nederlands" specifiek gekeken naar de terminologie die gebruikt wordt in het hoofdstuk 'The sounds of Dutch – phonetic characterization'.

De lijst van bronnen is als volgt voor de analyse van uitgekozen talen:

- voor het Nederlands: de klassieke monografie „Algemene fonetiek" van Rietveld en van Heuven (2001; verder afgekort als AF) en het hoofdstuk „De klankleer van het Nederlands" in de meest recente elektronische uitgave van Algemene Nederlandse Spraakkunst (verder afgekort als ANS);
- voor het Engels: de klassieke monografie van Booij „The phonology of Dutch" (1995; PD) en een meer didactisch georiënteerde en vergelijkende publicatie van Mees en Collins „The Phonetics of English and Dutch" (1996; PED);
- voor het Duits: de klassieke vergelijkende monografie „Kontrastive Phonemik Deutsch-Niederländisch, Niederländisch-Deutsch" van Morciniec (1994; KPDN) en de elektronische, didactisch georienteerde publicatie van Werner en Müller „Phonetik international: Niederländisch" (z.j., PIN]
- voor het Pools: de klassieke bespreking van de Nederlandse uitspraak door Prędota „Wymowa języka niderlandzkiego" (1998; WJN) en recent verschenen didactisch georienteerde publicatie „Wymowa samogłosek niderlandzkich przez osoby polskojęzyczne. Teoria, praktyka i dydaktyka" van Czerwonka-Wajda (2022; WSN).

Ten tweede moet worden opgemerkt, hoe de data gepresenteerd en besproken worden. Voor meer duidelijkheid werd gekozen om de data per articulatorisch kenmerk te presenteren in tabelvorm. Elke tabel zal uit vijf kolommen bestaan: in de eerste zal de naam van het articulatorisch kenmerk staan en in de overige vier – de terminologie afkomstig uit de bovengenoemde acht bronnen in respectievelijk het Nederlands, Engels, Duits en Pools. Er zal per bron worden aangegeven of 1) het bepaalde articulatorisch kenmerk überhaupt in aanmerking is genomen in de omschrijving van de articulatie van klinkers (in termen van wel/niet) en indien wel zal 2) de gebruikte term worden gepresenteerd. Op die manier zal het mogelijk zijn om data intra- en interlinguaal te vergelijken.

Laten we nu overgaan naar de terminologie in verband met het eerste kenmerk, namelijk de richting van de luchtstroom. De resultaten van analyse per bron en taal zijn te vinden in tabel 1.

| Articulatorisch kenmerk | NL | EN | DE | PL |
|---|---|---|---|---|
| richting v.d. luchtstroom | AF: wel → *egressief*<br>ANS: niet | PED: niet<br>PD: niet | KPDN: niet<br>PIN: niet | WJN: niet<br>WSN: ja → *ekspiracyjny* |

**Tabel 1.** De richting van de luchtstroom als articulatorisch kenmerk van Nederlandse klinkers

Zoals te zien is, wordt de richting van de luchtstroom in maar twee uit acht bronnen in aanmerking genomen bij de beschrijving van articulatie van klinkers. Dat is waarschijnlijk daarmee verbonden dat in het Nederlands alle klanken, inclusief klinkers, expiratorisch zijn wanneer ze normaal gearticuleerd worden. Het is derhalve een articulatorisch maar geen distinctief kenmerk, vandaar misschien dat het zelden voorkomt in de beschrijvingen (mogelijk ook vanwege de invloed van fonologische tradities).

Het tweede kenmerk is de stemhebbendheid. De resultaten van analyse van dit kenmerk per bron en taal zijn te vinden in tabel 2.

| Articulatorisch kenmerk | NL | EN | DE | PL |
|---|---|---|---|---|
| stemhebbendheid | AF: wel genoemd onder de „minor features" → *stemhebbendheid*, *stemhebbend*<br>ANS: niet | PED: genoemd in de algemene inleiding → klinkers zijn „*typically voiced*"<br>PD: niet | KPDN: niet<br>PIN: niet | WJN: niet<br>WSN: ja → *stemhebbend* |

**Tabel 2.** De stemhebbendheid als articulatorisch kenmerk van Nederlandse klinkers

We kunnen zien dat de stemhebbendheid in drie uit acht bronnen in aanmerking genomen werd bij de beschrijving van articulatie van klinkers. Het is waarschijnlijk ook daarmee verbonden dat in het Nederlands alle klinkers stemhebbend zijn wanneer ze normaal gearticuleerd worden. Het is eveneens een articulatorisch en geen distinctief kenmerk. Als we opnieuw rekening houden met de potentiële invloed van fonologische

tradities in de fonetiek, wordt duidelijk waarom dat kenmerk zelden te vinden is in articulatorische beschrijvingen van klinkers.

Het volgende kenmerk is de oraliteit/nasaliteit. De resultaten van analyse van dit kenmerk per bron en taal zijn opgenomen in tabel 3.

| Articulatorisch kenmerk | NL | EN | DE | PL |
|---|---|---|---|---|
| oraliteit/nasaliteit | AF: oraliteit niet, nasaliteit indirect (alleen in de transcriptie)<br>ANS: oraliteit niet, nasaliteit wel → *genasaleerde lange versies van inheemse klinkers* | PED: oraliteit niet, nasaliteit wel → *nasal vowels*<br>PD: oraliteit niet, nasaliteit wel → *nasal vowels* | KPDN: wel → *nasale, orale Vokale*<br>PIN: niet | WJN: niet<br>WSN: wel → *samogłoski ustne, nosowe* |

**Tabel 3.** De oraliteit/nasaliteit als articulatorisch kenmerk van Nederlandse klinkers

De oraliteit/nasaliteit is het laatste kenmerk dat in het Nederlands een articulatorisch en geen distinctief kenmerk is – om die reden wordt het waarschijnlijk niet in alle geanalyseerde bronnen genoemd. Daarnaast zijn alle Nederlandse klinkers in de basisinventaris oraal, wat erin resulteert dat er van oraliteit nog minder sprake is dan van nasaliteit. Wat de nasale klinkers betreft, wordt er vaak op gewezen dat ze in het Nederlands tot marginale klinkers worden gerekend omdat ze alleen in ontleningen (voornamelijk Franse, bv. *genre*, *chanson*, *restaurant*) voorkomen.

De volgende articulatorische kenmerken zullen al tegelijkertijd distinctieve kenmerken zijn – daarom zal het te analyseren materiaal uitgebreider en gevarieerder zijn. Het is zeer goed te zien in de analyse van het volgende articulatorische kenmerk, namelijk dorsaliteit, waarvan de resultaten per bron en per taal zijn verzameld in tabel 4.

| Articulatorisch kenmerk | NL | EN | DE | PL |
|---|---|---|---|---|
| dorsaliteit | AF: wel → *voorklinkers, centrale klinkers, achterklinkers*<br>ANS: wel → primair als oppositie *voorklinkers-achterklinkers* + [ə] als *centrale klinker* | PED: wel → primair als oppositie *front-back vowels* + [ə] als *central vowel*<br>PD: wel → *front, central, back vowels* | KPDN: wel *vordere, zentrale, hintere Vokale*<br>PIN: wel, maar alleen indirect in een tabel met indeling van klinkers, zonder verdere uitleg → *vorn, zentral, hinten* | WJN: wel *samogłoski przednie, środkowe, tylne*<br>WSN: wel → *samogłoski predorsalne, mediodorsalne, postdorsalne* |

**Tabel 4.** De dorsaliteit als articulatorisch kenmerk van Nederlandse klinkers

Uit de tabel kunnen we onder andere aflezen dat twee bronnen (ANS en PED) primair uitgaan van de typisch fonologische oppositie voor/achter en pas in tweede instantie de aandacht vestigen op het ene element van het systeem dat uit deze oppositie breekt, d.w.z de [ə], waardoor ook de centrale klinkers aan de tweedeling moeten worden toegevoegd. Ten tweede moet worden opgemerkt dat in een van de Duitse bronnen (PIN) de indeling van klinkers alleen maar indirect gepresenteerd wordt, zonder enige koppeling naar de beweging van een bepaald deel van de tongrug. Dit is zeker een nadeel vanuit didactisch perspectief. Ten derde wordt in een van de Poolstalige bronnen (WSN) afstand gedaan van het gebruik van termen zoals voor-, midden- en achterklinker. Dit was een bewuste beslissing van de auteur die deze termen als onvoldoende precies beschouwde omdat ze niet alleen kunnen verwijzen naar het gebruik van een bepaald deel van de tongrug, maar ook naar het deel van de mondholte ruimte waar articulatie plaatsvindt. In plaats daarvan worden – naar het voorbeeld van enkele Duitstalige publicaties (bijv. Tworek 2012: 95) – de termen predorsaal/mediodorsaal/postdorsaal geïntroduceerd, die precies definiëren welk deel van de tongrug omhoog komt tijdens de articulatie van bepaalde groepen klinkers.

Een ander articulatorisch kenmerk dat met de beweging van de tong verbonden is, is de hoogte. De resultaten van analyse van dit kenmerk per bron en per taal zijn opgenomen in tabel 5.

| Articulatorisch kenmerk | NL | EN | DE | PL |
|---|---|---|---|---|
| hoogte | AF: wel → *hoog, laag; hoge en lage klinkers*; daarnaast: *hoog = gesloten, laag = open*<br>ANS: wel, maar primair kenmerk is de openingsgraad → *gesloten (ook wel hoog), half gesloten (ook hoog-midden), half open (ook laag-midden), open (ook laag)* | PED: niet, i.p.v. hoogte baseert de indeling op de openingsgraad → *close, close-mid, open-mid, open*<br>PD: niet, i.p.v. hoogte baseert de indeling op de openingsgraad → *close, half close, half open, open* | KPDN: wel → in het algemeen: *hohe, mittlere, tiefe* Vokale; in detail: *hoch, halbhoch, halbtief, tief*<br>PIN: niet, i.p.v. hoogte baseert de indeling op de openingsgraad → *geschlossene, halb geschlossene, mittlere, halb offene, offene Vokale* | WJN: wel samogłoski *wysokie, średniowysokie, średnie, niskie*<br>WSN: wel → *samogłoski wysokie, średnie, niskie* |

**Tabel 5.** De hoogte als articulatorisch kenmerk van Nederlandse klinkers

De poging om vanuit het articulatorisch perspectief de beweging van de tong in de verticale (omhoog-omlaag) as te beschrijven, is misschien wel het interessantste van de tot nu toe besproken articulatorische kenmerken. Ten eerste kunnen we duidelijk zien dat we te maken hebben met twee tradities van beschrijving en interessant genoeg heb-

ben we in beide Nederlandstalige bronnen met een combinatie ervan te maken (of zelfs met een gelijkheidsteken ertussen). Maar laten we even kort blijven bij die twee perspectieven op de verticale beweging van de tong. Het eerste vestigt de aandacht direct op de hoogte, d.z.w. op hoe hoog een bepaald deel van de tongrug getrokken wordt. De tweede, Angelsaksische traditie (duidelijk zichtbaar in beide Engelstalige bronnen!), is afgeleid van het werk van Jones (1962) en fonologische beschrijvingen (bv. Chomsky & Halle, 1968), en karakteriseert de hoogte indirect door deze in relatie te zetten met de openingsgraad van de articulatieruimte in de mondholte. Deze relatie is namelijk als volgt: hoe hoger een bepaald deel van de tongrug naar boven wordt getrokken, hoe kleiner de openingsgraad, d.w.z. minder ruimte in de mondholte voor lucht om door te stromen. Naast de indirectheid heeft een beschrijving gebaseerd op openingsgraad een ander nadeel: de termen *open / gesloten* zijn niet voldoende precies omdat ze ook geassocieerd kunnen worden met bijvoorbeeld sluiten of openen van de mond.

Een tweede kwestie die aandacht vereist, is het specificeren van de graden van opening of hoogte. Ook hier zijn verschillen vast te stellen: in sommige beschrijvingen hebben we slechts twee graden van opening (AF: *gesloten*, *open*), in andere vier (PED, PD), en in weer andere – vijf (PIN met *geschlossene*, *halb geschlossene*, *mittlere*, *halb offene*, *offene* Vokale). Hetzelfde geldt voor graden van hoogte: van twee (AF), over drie (WSN) tot en met vier (WJN). Het laatste punt, en tegelijkertijd ook even een terminologisch probleem, is dat zelfs als we te maken hebben met een consistent aantal openingsgraden – vier in beide Engelstalige bronnen – verschillen de namen ervan gedeeltelijk (PED: *close*, *close-mid*, *open-mid*, *open* vs. PD: *close*, *half close*, *half open*, *open*). Dit zijn zeker nadelen vanuit didactisch perspectief.

Het laatste van de chronologisch gerealiseerde articulatorische kenmerken is de positie van de lippen. De resultaten van analyse van dit kenmerk per bron en per taal zijn verzameld in tabel 6.

| Articulatorisch kenmerk | NL | EN | DE | PL |
|---|---|---|---|---|
| lippenpositie | AF: wel → oppositie *geronde vs. ongeronde klinkers* ANS: wel → primair oppositie *gerond vs. ongerond*, secundair wordt ze uitgebreid naar *ongerond, neutraal, gespreid* | PED: wel → *spread, neutral, rounded vowels* + relatie tussen de lippenpositie en de openingsgraad (bv. [o] is minder gerond dan [u]) PD: wel maar indirect → kenmerk *rounded +/-* is alleen opgenomen is een overzichtstabel met alle kenmerken van klinkers | KPDN: wel → *primair oppositie gerundete vs. ungerundete Vokale* + [ə] als een *klinker met neutrale Lippenstellung* PIN: niet | WJN: wel oppositie *samogłoski zaokrąglone vs. niezaokrąglone* WSN: wel → *samogłoski zaokrąglone, rozciągnięte, neutralne* + relatie tussen de lippenpositie en de hoogte (bv. [i] is meer gespreid dan [ɛ]) |

**Tabel 6.** De positie van de lippen als articulatorisch kenmerk van Nederlandse klinkers

Bij het vergelijken van de beschrijvingen van de lippenpositie tijdens articulatie valt vooral op dat de nauwkeurigheid ervan varieert. Sommige bronnen vermelden de positie van de lippen helemaal niet in de beschrijving (PIN) of alleen maar indirect (PD), andere beperken zich uitsluitend tot de tegenstelling *gerond / ongerond* (AF, WJN), weer andere gaan uit van deze tegenstelling, om later te specificeren dat *ongerond* een overkoepelende term is, die in feite twee posities omvat (*gespreid* en *neutraal*; ANS, WSN). Ten slotte geven sommige bronnen nog aan dat de mate van afronding/uitrekking van de lippen kan variëren afhankelijk van andere articulatorische kenmerken (PED, WSN).

Het volgende articulatorische kenmerk is de spanning. De resultaten van analyse van dit kenmerk per bron en per taal zijn te vinden in tabel 7.

| Articulatorisch kenmerk | NL | EN | DE | PL |
|---|---|---|---|---|
| spanning | AF: primair wel → *gespannen, ongespannen klinkers*; secundair wordt spanning als irrelevant gekarakteriseerd – lengte bepalen is genoeg<br>ANS: primair wel → *gespannen, ongespannen klinkers*; secundair wordt spanning als irrelevant gekarakteriseerd – lengte bepalen is genoeg | PED: niet<br>PD: niet | KPDN: wel → *gespannte, ungespannte Vokale*<br>PIN: wel → *gespannte, ungespannte Vokale* | WJN: wel → maar alleen indirect en alleen in de beschrijving van sommige klinkers (bv. [e]) wordt erop aangewezen dat ze met meer spanning worden uitgesproken dan Poolse klinkers<br>WSN: wel → *samogłoski napięte, nienapięte* + uitleg over wat spanning eigenlijk is, gevolgd door het indelen van klinkers in meer en minder gespannen |

**Tabel 7.** De spanning als articulatorisch kenmerk van Nederlandse klinkers

De eerste opmerking die gemaakt moet worden, is dat in beide Engelstalige bronnen de spanning helemaal niet in de beschrijving wordt aangesproken. Dit is waarschijnlijk te wijten aan de sterke inbedding van beide bronnen in de Angelsaksische fonologische traditie, die, hoewel bekend met de *tense / lax* oppositie, deze als secundair of zelfs marginaal beschouwt bij het beschrijven van klinkers en ze vervangt door de *long / short* oppositie. We zien de invloed van deze traditie ook in beide Nederlandstalige bronnen.

De tweede opmerking heeft te maken met de extra uitleg over de rol van de spanning in de articulatie in WSN. De auteur geeft duidelijk aan dat ze geen voorstander is van het gebruik van de oppositie *ongespannen / gespannen*, vooral omdat de spieren van de articulatieorganen altijd tot op zekere hoogte gespannen zijn (anders konden de articulatieorganen niet in beweging worden gezet). In een articulatorische beschrijving is het beter om de term *minder / meer gespannen* klinker te gebruiken. Dit perspectief is derhalve in de articulatorische beschrijvingen van klinkers in WNS geïncorporeerd.

Het laatste articulatorische kenmerk is de lengte. De resultaten van analyse van dit kenmerk per bron en taal worden gepresenteerd in tabel 8.

| Articulatorisch kenmerk | NL | EN | DE | PL |
|---|---|---|---|---|
| lengte | AF: wel, maar als „minor feature" → *korte, lange klinkers*; op één plaats komt ook het adjectief *halflang*<br>ANS: niet als apart kenmerk, alleen in relatie met spanning → *korte (ongespannen), half-lange (gespannen), lange (gespannen) klinkers* | PED: wel → *long, short vowels* + relativiteit van dit kenmerk in de articulatie wordt aangesproken; ook alternatieve termen: *checked (= short)* en *free (= long) vowels*<br>PD: wel, maar alleen indirect in een overzicht-stabel met alle kenmerken van klinkers → *long, short vowels*; apart wordt de relativiteit van dit kenmerk in de articulatie aangesproken, gevolgd door allofonische variatie voor <r> | KPDN: wel → *kurze, lange Vokale*; apart wordt de allofonische variatie aangesproken met drie lengtegraden: *kurz, halblang, lang*<br>PIN: wel → *kurze, halblange, lange Vokale* | WJN: wel → *samogłoski krótkie, półdługie, długie* + de allofonische variatie wordt aangesproken<br>WSN: wel → *samogłoski krótkie, półdługie, długie* + de allofonische variatie wordt aangesproken |

**Tabel 8.** De lengte als articulatorisch kenmerk van Nederlandse klinkers

Laten we eerst opmerken dat de meeste bronnen erop wijzen dat lengte een relatief kenmerk is (d.w.z. vooral afhankelijk van de spreeksnelheid), en dat ze een indeling van Nederlandse klinkers in 3 lengtegraden toepassen (*kort*, *halflang* en *lang*), waarbij ze die graden koppelen aan de positie waarin de klinker in het woord voorkomt. Dit is zeker een voordeel voor de beschrijvingen vanuit articulatorisch en didactisch perspectief.

Aan de andere kant was er ook hier geen gebrek aan bepaalde problematische fragmenten van de beschrijving. Het eerste probleem komt in beide Nederlandstalige bronnen voor. Bij de bespreking van spanning hebben we erop gewezen dat zowel in AF als in ANS in de beschrijvingen de lengte als een belangrijker kenmerk wordt beschouwd dan spanning. Blijkbaar zijn de auteurs dit echter vergeten bij het beschrijven van lengte, want AF beschrijft lengte als een "minor feature" en komt niet verder dan het introduceren van de tegenstelling *kort / lang* (slechts op één plaats komt *halflang* ineens voor, zonder enige verdere uitleg van de betekenis van de term). Ook in ANS geeft het kenmerk lengte geen karakterisering meer, het wordt alleen beschreven in verband met spanning,

die eerder als irrelevant voor de beschrijving was aangemerkt. Waarom de auteurs dat hebben gedaan, is moeilijk uit te leggen.

Analyse van het in het Engelstalige materiaal bracht ook interessante observaties met zich mee. Zo beschrijven de auteurs in PED eerst de relativiteit van het kenmerk lengte, dan de oppositie *lang / kort*, om ten slotte te concluderen dat het niet echt nodig is om deze oppositie in te voeren, omdat een verdeling in *checked vowels*, die kort zijn, en *free vowels*, die lang zijn, volstaat. In PD daarentegen verschijnt de lengte als basis voor de verdeling van klinkers in een van de tabellen, maar zonder verdere karakterisering. Pas later, in een aparte subparagraaf over allofonische variatie, wordt de kwestie van klinkerlengte verder besproken.

## 4 Discussie en conclusie

Laten we nu de resultaten van de analyse recapituleren, kijkend naar de vragen, die we in punt 1 hebben geformuleerd. De eerste vraag of de fonetiek eigen terminologie in verband met klinkerarticulatie heeft ontwikkeld, moet in zeker mate negatief worden beantwoord. In de geanalyseerde fonetische beschrijvingen is een sterke invloed van fonologische tradities te zien, bijvoorbeeld in de vorm van het zich beperken tot de oppositie van twee termen (of primair zo'n oppositie presenteren en pas later uitbreiden). Deze invloed is het sterkst in Engelstalige bronnen, maar is ook duidelijk in andere talen. In feite waren slechts in één van de geanalyseerde bronnen de beschrijvingen zuiver fonetisch georiënteerd (WSN).

De volgende vraag had betrekking op de kwaliteit van de terminologie die te vinden is in de articulatiebeschrijvingen van klinkers. Wij hebben hier twee kwaliteitsindicatoren genomen: hoe nauwkeurig de gebruikte termen het verloop van de articulatiefase in kwestie weergeven en of de termen aan de regels van het vormen van goede terminologie voldoen. Wat deze indicatoren betreft, zien we dat sommige fonetische termen die gebruikt worden om de articulatie van klinkers te beschrijven, niet goed weergeven wat er tijdens dit proces gebeurt. Bijvoorbeeld de termen in verband de lippenpositie, d.w.z. *unrounded / ungerundet / niezaokrąglony*, laten geen onderscheid maken tussen lippen in een gespreide en neutrale positie. Problematisch is ook of het beschrijven van de uitspraak van een klinker als *lang* of *kort* is zonder te overwegen of hij ook *gespannen* of niet *gespannen* is. De termen in verband met de dorsaliteit, d.w.z. *front / vorder / przedni*, *central / zentral / środkowy*, *back / hinter / tylny*, beschrijven ook niet adequaat de beweging van de tong op de horizontale as – ze kunnen even goed gekoppeld worden aan de het deel van de mondholte waarin de articulatie plaatsvindt. Dat maakt ze tegelijkertijd dubbelzinnig, terwijl een belangrijk kenmerk van goede terminologie de ondubbelzinnigheid is. Hetzelfde probleem zien we in het geval van Engelse/Nederlandse termen *open / closed / open / gesloten*: studenten, als niet-specialisten, associëren deze in het begin meestal met gesloten of open mond en zijn in de war over hoe klinkers gearticuleerd kunnen worden met de mond dicht. Het laatste aandachtspunt is in verband met meerdere termen die parallel functioneren (bijvoorbeeld in de Engelse bronnen komen

we termen *close-mid* en *half close* tegen) en/of als synonimisch worden beschouwd (in de Nederlandse bronnen wordt er een gelijkheidsteken gezet tussen termen *gesloten* en *hoog* en in het Engels – tussen *short* i *checked* en tussen *long* i *free*). Dit is opnieuw in strijd met regels van goede terminologie die aanwijzen dat het beter is om geen nieuwe termen te vormen als er al gangbare termen bestaan.

Het volgende aspect van de articulatorische terminologie dat in de analyse zou moeten worden aangesproken, was het vergelijkende aspect. In verband daarmee moet worden opgemerkt dat er een zeer laag aandeel Latijnse terminologie is in de geanalyseerde beschrijvingen (alleen in de WSN kwamen termen voor die gekoppeld waren aan de Latijnse naam voor het tongrug, d.z.w. het dorsum: *pre-*, *medio-* en *postdorsalny*). Dit resulteert in een algemeen gebrek aan internationalismen in de terminologie voor de articulatorische beschrijving van klinkers. Dit is een interessante observatie omdat Latijnse terminologie over het algemeen gebruikelijk is, niet alleen in de taalkunde maar ook in de fonetiek/fonologie: zo is de terminologie voor de beschrijving van medeklinkers grotendeels gebaseerd op Latijnse namen van articulatorische organen. Dit bemoeilijkt het vinden van equivalenten als we bijvoorbeeld de articulatie van klinkers in twee of meerdere talen willen vergelijken.

Uit het bovenstaande blijkt dat de terminologie in verband met articulatie van klinkers een harde noot is om te kraken. Ze staat onder sterke invloed van fonologie, is niet altijd kwalitatief en ondubbelzinnig genoeg, is rijk aan synoniemen en blijft duidelijk taalspecifiek. In de praktijk betekent dit dat de beschrijving van dezelfde klinker er per taal of zelfs per bron anders uitziet, en soms zijn de omschrijvingen zo uiteenlopend dat het zonder de symbolen van het Internationaal Fonetisch Alfabet moeilijk zou zijn om te beseffen dat het om dezelfde klinker gaat. Laten we de articulatorische karakteristiek van [e] in twee bronnen als voorbeeld nemen: in PD die het meest fonologisch en in WSN die het meest fonetisch georiënteerd is.

| ENG (PD) | PL (WSN) [nl. vertaling] |
|---|---|
| ----- | *ekspiracyjna* [expiratorisch] |
| ----- | *dźwięczna* [stemhebbend] |
| ----- | *ustna* [oraal] |
| *front* | *predorsalna* [predorsaal] |
| *half close* | *średniowysoka* [middenhoog] |
| *[-] rounded* | *rozciągnięta* (gespreid) |
| ----- | *(bardziej) napięta* [(meer) gespannen] |
| *long* | wariant *półdługi* (podstawowy), *długi* oraz *krótki* [halflange basisvariant, lange en korte variant] |

**Tabel 9.** Vergelijking van articulatorische karakteristiek van [e] in PD en WSN

Laten we ten slotte terugkomen op het didactische aspect door de vraag te beantwoorden hoe de resultaten van de analyse naar de praktijk van de uitspraaktraining

binnen NVT in hoger onderwijs vertaald kunnen worden. Wat we hebben kunnen vaststellen op basis van onze kleine steekproef, betekent de praktijk dat een filologiestudent, daaronder student Nederlands, bij elke nieuwe taal de fonetische terminologie omtrent articulatie van klinkers opnieuw moet leren. Op het punt waar hij of zij fonetische systemen wil vergelijken (bijvoorbeeld binnen een werkstuk of scriptie), moet hij of zij eerst de weg vinden in het woud dat de articulatie van klinkers met al haar specifiteiten is, om zeker te zijn dat de vergelijkingseenheden hetzelfde zijn. En dit is zelden een makkelijke weg – des te groter is dus de rol van de docenten Nederlandse fonetiek die zich vrij moeten kunnen bewegen in hun veld.

## Bibliografie

Booij, Geert (1995): The phonology of Dutch. Oxford: Oxford University Press.

Booij, Geert [et al.] (2020): De klankleer van het Nederlands. In: Algemene Nederlandse Spraakkunst. https://e-ans.ivdnt.org/topics/pid/topic-15808974804853337 (28.07.2024).

Bose, Ines [et al.] (2016): Einführung in die Sprechwissenschaft: Phonetik, Rhetorik, Sprechkunst. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.

Chomsky, Noam – Halle, Morris (1968): The Sound Pattern of English. Ney York – Evanstone – London: Harper & Row Publishers.

Collins, Beverley – Mees, Inger M. (1996): The Phonetics of English and Dutch. Leiden – New York – Köln – Brill.

Czerwonka-Wajda, Zuzanna (2022): Wymowa samogłosek niderlandzkich przez osoby polskojęzyczne. Teoria, praktyka i dydaktyka. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.

Danielewicz, Magdalena (2018): Terminomania i terminofobia we współczesnej lingwistyce. In: Mika, Tomasz [et al.] (red.): Terminy w językoznawstwie synchronicznym i diachronicznym. Poznań: Wydawnictwo Rys, pp. 11–29.

Janowska, Aleksandra (2020): O precyzji terminologicznej w kontekście badań diachronicznych (na przykładzie przyimków). In: Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego 76, pp. 207–216.

Jones, Daniel (1962): An outline of English phonetics. Cambridge: W. Heffer & Sons Ltd.

Morciniec, Norbert (1994): Kontrastive Phonemik Deutsch-Niederländisch, Niederländisch-Deutsch. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Prędota, Stanisław (1998): Wymowa języka niderlandzkiego. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Rietveld, Antonius C.M. – Heuven, Vincent J. van (2001): Algemene fonetiek. Bussum: Couthino.

Trask, Robert L. (1996): A Dictionary of Phonetics and Phonology. New York: Routledge.

Werner, Kerstin – Müller, Claudia (z.j.): Phonetik international: Niederländisch. https://research.uni-leipzig.de/agintern/phonetik/Downloads/Niederl%C3%A4ndisch.pdf (28.07.2024).

**Dr Zuzanna Czerwonka-Wajda** / zuzanna.czerwonka@uwr.edu/pl
Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny,
Katedra Filologii Niderlandzkiej im. Erazma z Rotterdamu
Kuźnicza 21-22, 50-138 Wrocław, PL

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode). This does not apply to works or elements (such as image or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.